

Особливості тактики освідування неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку

СУВОРОВА Анастасія*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії

внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Анотація. У статті висвітлено актуальні питання, що виникають під час проведення освідування за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку. Досліджено особливості застосування тактичних прийомів під час освідування за участю осіб зазначеної категорії. Мета публікації – розроблення тактичних засад проведення освідування за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку, формування теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо їх застосування. Для досягнення зазначеної мети використано систему загальнонаукових і спеціальних методів. За допомогою історико-правового методу визначено етапи розвитку законодавства за цим напрямом і потреби практики сьогодення. Догматичний метод посприяв висвітленню змісту основних понять, серед яких: «освідування», «тактика освідування», «неповнолітні потерпілі з вадами психофізичного розвитку». Діалектичний метод використано для розгляду об'єкта дослідження в контексті поєднання потреб науки і практики. Наукова новизна полягає у виокремленні теоретичних положень і практичних рекомендацій під час проведення освідування за участю дітей зазначеної категорії з огляду на їхні індивідуальні, психічні, фізичні та розумові особливості, що впливають на процес проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Теоретично обґрунтований підхід до використання тактичних прийомів забезпечить реалізацію права освідуваних неповнолітніх із вадами психофізичного розвитку на повагу до їхньої честі та гідності, право тілесної недоторканності, а також запобігання вчиненню дій, які можуть зашкодити їхньому життю та здоров'ю. Особливості обстеження тіла неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку в низці випадків пов'язано з тим, що ця категорія дітей є психічно нестабільною, емоційно гіперчутливою до навколишнього середовища, має специфічну увагу та розсіяну увагу внаслідок патологічного стану здоров'я. Зважаючи на психоемоційний стан дитини, ураховуючи особливості хвороби та фізичну обмеженість, слідчий під час освідування має не лише застосовувати тактичні прийоми на підставі знання кримінально-процесуального законодавства, а й запозичувати знання в тих галузях науки, що досліджують психічні процеси людини, вольові, емоційні та психічні стани, які допоможуть не лише створити обстановку, що зводить до мінімуму емоційне напруження, а й сприяти забезпеченню комфортних умов проведення цієї слідчої (розшукової) дії відповідно до потреб неповнолітнього

Ключові слова: кримінальне провадження; криміналістика; тактичний прийом; освідування; неповнолітня особа; вади розвитку

Історія статті:

Отримано: 21.02.2023

Переглянуто: 20.03.2023

Прийнято: 25.04.2023

Рекомендоване посилання:

Суворова А. Особливості тактики освідування неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 128–137. doi: 10.33270/03233201.128.

*Відповідальний автор

Вступ

Реалії сьогодення спричиняють високий рівень вчинення кримінальних правопорушень стосовно неповнолітніх, що призводить до регенерації розвитку дітей та ставить під загрозу їхнє безпечне майбутнє. Протягом 2022 року зареєстровано 4258 кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей, серед яких 286 випадків посягань вчинено стосовно осіб з інвалідністю (Unified gerog...), що засвідчує актуальність досліджуваної проблематики.

У криміналістичній літературі проблемні аспекти розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх з вадами психофізичного розвитку ґрунтовно не досліджували, внаслідок чого нині констатуємо факт відсутності дієвого механізму використання тактичних засобів під час освідування дітей цієї категорії.

Детальне вивчення питань реалізації тактичних засад під час проведення освідування неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку, урахування їхніх індивідуальних, психічних, фізичних і розумових особливостей відіграватиме важливу роль для розвитку криміналістичної науки та практики, оскільки слугуватиме вдосконаленню процесу проведення освідування та допоможе ефективно виконати низку завдань під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Матеріали та методи

Метою дослідження є розроблення тактичних засад проведення освідування за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку.

Питання дослідження тіла живої людини під час досудового розслідування розглядали І. В. Гловюк («Освідування неповнолітнього та отримання зразків для експертизи (за проектом закону № 5618)» (Hloviuk, 2021, p. 35-38), А. В. Даниленко («Деякі проблемні питання освідування осіб») (Danylenko et al., 2013, p. 180-185), В. С. Могила («Питання реалізації повноважень слідчого та слідчого судді щодо отримання зразків для експертизи») (Mohyla, 2020, p. 290-293).

Питання освідування неповнолітніх аналізували Г. Ю. Нікітіна-Дудікова («Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей») (Nikitina-Dudikova, 2022, p. 120-125), С. В. Харченко («Тактика проведення освідування неповнолітніх осіб») (Kharchenko, 2013, p. 225-229).

Однак, попри наявні наукові напрацювання із зазначеної тематики, тактика проведення освідування за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку залишається недостатньо розробленою.

Результати й обговорення

Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України регламентує проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання та перевірку раніше отриманих доказів під час розслідування кримінальних правопорушень, серед яких особливої значущості набувають ті, що потребують залучення до процесу специфічної групи учасників кримінального процесу – дітей.

Протягом періоду розвитку вітчизняного законодавства увагу спрямовано на захист прав й інтересів неповнолітніх осіб та їх реалізацію шляхом забезпечення низки гарантій під час розслідування кримінальних правопорушень.

Стаття 7 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошує, що «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист перед законом»¹.

Конституція України (ст. 3) закріплює засади пріоритету прав і свобод людини та громадянина й зазначає, що їх визнання, дотримання та захист є обов'язком держави, тим самим вказуючи на неприпустимість порушень у будь-якій сфері суспільних відносин².

Права дітей в Україні нормативно визначено доволі вичерпно, водночас щодо захисту інтересів постає чимало проблем:

– залишається відкритим питання щодо належного правозастосування та притягнення до відповідальності винних осіб за недотримання законодавства із захисту прав дітей;

– моніторинг дотримання українського законодавства у сфері захисту прав дітей на окупованих територіях Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей не проводять, на чому неодноразово акцентували увагу, зокрема під час парламентських слухань на тему «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»;

– до цього часу найменше підтримки з боку держави отримують діти, що були поранені під час бойових дій, які втратили годувальника чи батьків або отримали інвалідність унаслідок військових дій, зазнали найбільших страждань від бойових дій (Shchebetun, & Mikhailina, 2019, p. 36).

Розглядаючи проблему кримінальних правопорушень, вчинених щодо неповнолітніх, слід виокремити сукупність обставин і факторів, що сприяють їх вчиненню, серед основних – нездатність дитини до вчинення опору правопорушнику внаслідок вікових, фізичних і психологічних особливостей.

Слід зауважити, що серед цієї групи неповнолітніх є і такі діти, які через свій

¹ Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

² Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

патологічний стан здоров'я не здатні забезпечити межі власних інтересів та є найбільш вразливою категорією, потребують додаткового захисту.

КПК України врегулював низку питань, пов'язаних із дотриманням правового статусу неповнолітніх, зокрема особливостей здійснення досудового розслідування за їх участю. Однак постає потреба в детальному вивченні характеристики особи неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, оскільки слідчі (розшукові) дії за участю цієї категорії дітей мають певні відмінності.

Однією зі слідчих (розшукових) дій, яка має важливе значення під час досудового розслідування, є освідчення.

У КПК України визначено, що для виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, слідчий, прокурор, здійснює освідчення, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу¹.

Правовою підставою проведення освідчення є постанова прокурора, яка повинна мати три частини:

1. Вступна частина має містити відомості про місце, час прийняття рішення, дані прокурора, найменування кримінального провадження та його номер, присвоєний базою Єдиного реєстру досудових розслідувань.

2. Мотивувальна частина повинна містити відомості про обставини кримінального правопорушення, мотиви прийняття рішення, мету, дані особи, яка піддана освідченню (у разі проведення цієї слідчої (розшукової) дії щодо неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку обов'язково зазначають дані законного представника, присутність якого є обов'язковою під час освідчення), посилення на правові норми КПК України, які слугуватимуть юридичною підставою його проведення.

3. Резолютивна частина має містити висновок щодо рішення прокурора.

Фактичною підставою для прийняття рішення слідчого про освідчення є наявність відомостей або даних про те, що на тілі неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку є сліди вчиненого правопорушення або відмітні особливості, що містять цінність для ідентифікації особи – виявлення, засвідчення, фіксація яких матимуть суттєве значення під час досудового розслідування.

Наведемо приклад із практичної діяльності – з досвіду роботи в підрозділах Національної поліції України. Під час досудового розслідування було встановлено, що в період з квітня до серпня 2022 року гр. П., перебуваючи в кімнаті № 4 гуртожитку № 18, що розташований на

вул. Дмитрівській міста Києва, умисно систематично вчиняв фізичне та психологічне насильство щодо неповнолітньої падчерки гр. Т., яка хворіє аутизмом і протягом останніх двох років не підтримує спілкування з іншими людьми, крім вітчима. Під час допиту свідка гр. Ж. (мешканки цього гуртожитку) остання повідомила, що на тілі гр. Т. в ділянці шийного відділу хребта вона бачила загоєні рани у вигляді слідів від опіків хімічних речовин. Крім цього, свідок зауважила на неодноразовому здійсненні фізичного та психологічного знущання гр. П. щодо падчерки. Метою освідчення неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку є виявлення на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. У цьому випадку слідчий проводив освідчення гр. Т. з метою підтвердження вже наявних йому доказів, здобутих під час допиту свідка гр. Ж. (за матеріалами кримінального провадження Святошинського управління поліції ГУНП у м. Києві, розпочатого за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України).

Отже, освідчення неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку – це слідча (розшукова) дія, спрямована на дослідження тіла дитини з патологічним відхиленням стану здоров'я з метою пошуку слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет на її тілі й одягу, що мають суттєве значення для кримінального провадження, з урахуванням індивідуальних, вікових, фізичних і психологічних особливостей дитини.

Однак у кожному конкретному випадку перед слідчим постає клопітке завдання організаційно-тактичного спрямування. На наш погляд, підготовчі дії є складовою робочого етапу проведення освідчення неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку, саме тому слідчому необхідно передусім виконати такі дії:

1. Здійснити попередній збір відомостей, що характеризують особу потерпілого, витребувати медичну довідку в лікаря щодо факту наявності й особливостей перебігу захворювання дитини, отримати характеристику з місця навчання дитини, у разі постійного проживання дитини в межах її дому поспілкуватися з колом рідних осіб з метою з'ясування особливостей характеру, рис, здібностей та навичок дитини. Слідчому бажано самостійно поспілкуватися з неповнолітнім, спробувати налагодити психологічний контакт, налаштувати дитину на довірливу бесіду, сформувати в неї відчуття безпеки та взаємної підтримки. Саме першочерговий взаємозв'язок слугуватиме підґрунтям для подальшої взаємодії з неповнолітнім, скорегує на розуміння перебігу «особливостей», що наявні в дитини у зв'язку із хворобою.

2. Підготувати необхідні засоби, які буде використано для фіксації перебігу освідчення та допоможуть відшукати сліди правопорушення.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

До прикладу із власного досвіду, для візуального огляду тіла ми використовували оптичні збільшувальні прилади та світлофільтри, найпростішими у використанні яких була лупа або ліхтарик. Також можна використати портативні джерела інфрачервоного й ультрафіолетових променів для виявлення слідів, які не підлягають візуальному виявленню підшкірних синців, краплин крові й інших біологічних виділень.

3. Запросити учасників слідчої (розшукової) дії та забезпечити лише коло тих осіб, участь яких передбачена законодавством. У випадку проведення освідування неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку слідчий зобов'язаний залучити законного представника, педагога або психолога, за необхідності – лікаря або судово-медичного експерта з метою забезпечення прав й інтересів неповнолітнього. З огляду на зазначене, вважаємо, що перелік учасників має бути такий: слідчий, спеціаліст, поняті (не менше ніж дві особи), судово-медичний експерт або лікар, неповнолітній, законний представник, педагог або психолог. Відображений список учасників є рекомендаційним, тож залежно від обставин вчиненого посягання слідчий має змогу його розширити й долучити інших осіб або ж навпаки.

Освідування є слідчою (розшуковою) дією, тому законодавство покладає залучення судово-медичного експерта на розсуд слідчого. Однак, на нашу думку, присутність особи, яка володіє медичними знаннями, є вкрай необхідною під час дослідження тіла дитини, оскільки в разі виявлення слідів насильницького характеру саме вона допоможе слідчому зорієнтуватися щодо критеріїв виявлення тілесних ушкоджень, встановити їх походження та ступінь тяжкості.

Обравши місце проведення освідування, слідчий зобов'язаний видалити з приміщення всіх сторонніх осіб з метою дотримання засад поваги до людської гідності та запобігти ймовірним ризикам щодо незаконного втручання в приватне життя неповнолітнього. У разі розслідування правопорушень щодо дітей з вадами психофізичного розвитку місцем освідування краще обрати житло, де мешкає потерпілий (у випадку проживання дитини в закладі охорони здоров'я, які здійснюють заходи з реабілітації дітей, необхідно попередньо отримати письмовий дозвіл директора установи на проведення слідчих (розшукових) дій), це мінімізує ймовірний стрес, переживання, втому дитини, які можуть бути обумовлені необхідним прибуттям до кабінету слідчого за викликом.

4. Засвідчити анкетні дані всіх учасників освідування, долучити до матеріалів кримінального провадження в належний спосіб завірені копії документів, що посвідчують кожну з осіб.

Подальшими діями в межах робочого етапу проведення освідування за участю неповноліт-

нього потерпілого з вадами психофізичного розвитку є:

1. Оголошення постанови прокурора. Унаслідок патологічного стану здоров'я неповнолітнього та його обмежених можливостей постанову про необхідність проведення освідування оголошують законним представникам дитини, про що останні зобов'язані поставити підпис про ознайомлення. Дитині ж слід зрозумілою мовою (без вживання юридичної термінології) пояснити процес запланованої дії, повідомити, що є необхідність оголошення її тіла, попередити про застосування тактильного контакту з метою здійснення аналізу та пошуку слідів на її тілі. Слід зауважити неповнолітньому, що ця процедура не зашкодить його здоров'ю, а слугуватиме швидким й ефективним засобом виявлення слідів.

У КПК України зазначено, що в разі відмови на проведення освідування здійснюють примусове освідування. У зв'язку із психоемоційною нестабільністю дітей цієї категорії вони схильні до патологічної тривоги та страху, як наслідок – здатні здійснити психологічний бунт, викликати емоційний супротив, виявити бурхливу реакцію через недовіру до людей. Саме в цих випадках слідчий зобов'язаний мовними засобами та шляхами переконання вийти на рівень взаєморозуміння з дитиною, сприяти її впевненості в збереженні таємниці досудового слідства, гарантувати безпеку її життя та здоров'я.

Тобто законодавство передбачило випадки супротиву освідуванню, тому надає право слідчому проводити його шляхом примусу, однак ми вважаємо, що слідчий зобов'язаний здійснити необхідні дії та використати всі методи, які залежать від нього, перш ніж здійснити огляд тіла без добровільної участі освідуваного.

На думку Т. Г. Нагайника, з метою запобігання всім можливим конфліктним ситуаціям перед проведенням освідування слідчому необхідно вжити всіх заходів для переконання особи в доцільності добровільного освідування, лише в певних випадках проводити освідування примусово (Nahainyk, 2020, p. 211).

Примус поділяють на психічний, тобто законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери підозрюваного, потерпілого, свідка з метою спонукання до виконання вимог закону щодо освідування, і фізичний як законний фізичний вплив, що застосовують до підозрюваного, потерпілого, свідка всупереч його волі з метою примушення виконання вимог закону щодо освідування, у разі відмови виконати ці дії добровільно (Торчії, & Капенко, 2015).

На нашу думку, застосування саме фізичного примусу щодо неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку є недопустимим у діяльності слідчого, оскільки такі дії можуть призвести до психологічного травмування дитини.

Вбачається чітка законодавча колізія застосування примусу, оскільки, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України, подання доказів слідчому, прокурору, слідчому судді та суду є правом потерпілого (мірою його можливої поведінки), яке він здійснює на власний розсуд¹.

Тобто потерпілий, з одного боку, має право подавати докази слідчому, а з другого – під час проведення освідування це фактично є його обов'язком, оскільки в разі відмови дослідження його тіла здійснюватимуть примусово. Очевидними є суперечності норм у розумінні Європейського суду з прав людини, оскільки у справі «Аманн проти Швейцарії» Суд зазначив, що норма права є «передбачуваною» в разі, якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, чим надає змогу кожній особі зрозуміти її та відповідно до цього коригувати власну поведінку².

Розуміння дитини з вадами психофізичного розвитку передбачатиме неабиякі складнощі в процесі, однак слід пам'ятати, що це особа, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, власне саме цей факт зобов'язує слідчого корегувати процес освідування так, аби не було порушено прав і законних інтересів потерпілого.

Важливим для налагодження психологічного контакту є вияв людяного ставлення, демонстрування доброзичливості й неупередженості, розуміння проблем, що бентежать неповнолітнього. Не слід негативно оцінювати деякі риси неповнолітнього, уживати вислови, що принижують його гідність. Слід ґрунтовно вивчити особистість неповнолітнього, обставини його життя, ставлення до предмета допиту й осіб, яких можуть стосуватися його показання, його психологічний стан (Kashpur, & Sokyran, 2021, p. 62).

Встановлення психологічного контакту, зазначає М. М. Єфімов, – це створення відповідної атмосфери та налагодження сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного та сприяє виконанню завдань допиту. Тому для уникнення стану напруженості, хвилювання, неспокою, тривожності, неприязні, підозрливості під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії необхідно встановити з особою психологічний контакт, застосовуючи низку тактичних і психологічних прийомів (Yefimov, 2020, p. 203).

2. Повідомлення мети проведення освідування, роз'яснення прав та обов'язків учасників. Юридичні терміни, визначені законодавством, є занадто складними для розуміння неповнолітніми цієї категорії, саме тому слідчому краще зрозумілими реченнями роз'яснити дитині її права й

обов'язки. Крім того, недопустимими є дії, які завдають болю, а також які негативно впливають на самопочуття неповнолітнього освідуваного. Тож, у разі виявлення неготовності неповнолітнього до процедури, слід його морально підтримати й надати час для підготовки. У цьому й буде відігравати важливу роль залучений психолог. Особливу увагу слідчого слід зосередити на пропозиціях, зауваженнях, клопотаннях від освідуваної особи й учасників, оскільки їх дотримання слугуватиме фундаментом майбутньої довіри між учасниками. Лише після проведення таких заходів слідчий приступає до дій.

3. Процес освідування. Слідчий розпочинає загальний огляд тіла дитини зверху донизу, за схемою «від загального до конкретного». Слідчий може застосовувати фотоапарат, світлофільтри, освітлювачі, оптичні перетворювачі. На нашу думку, доцільно використовувати диктофон, оскільки освідувана дитина відчуватиме тривале психологічне напруження внаслідок оголення, а застосування безперервного аудіозапису фіксації допоможе пришвидшити процес дослідження тіла й надати слідчому можливість деталізовано зазначити виявлені сліди в протокольному рішенні.

Відеофіксація не лише полегшує проведення процесуальної дії, а й здатна надати в розпорядження дізнавача, прокурора, суду важливу криміналістичну інформацію. За потреби до пояснення змісту такого додатка до слідчої (розшукової) дії може бути залучено відповідного спеціаліста. Результати психологічних досліджень для розкриття та розслідування кримінальних проступків, зокрема в частині використання невербальної інформації, є невід'ємною частиною цього процесу, їх мають використовувати правоохоронці в комплексі з усіма напрацьованими в теорії та практиці криміналістики методами й засобами (Osypenko, & Prorochenko, 2019, p. 394).

Якщо проаналізувати специфіку освідування, то суть її полягає в тому, що огляду підлягає тіло живої людини. Стан її здоров'я, емоційна напруженість або емоційна нестійкість, сором'язливість потребують не затягувати часу проведення цієї слідчої (розшукової) дії. З огляду на фіксацію результатів освідування, такі дії мають відбуватись одночасно з оглядом тіла й одягу. Для цього рекомендовано здійснювати запис на диктофон змісту протоколу в процесі проведення огляду, самостійно робити окремі записи щодо описової частини ушкоджень, слідів, особливих прикмет, проводити фотозйомку безпосередньо на момент спостереження. Це скоротить час третього (заключного) етапу освідування, що пов'язаний зі складанням протоколу. Слід також зауважити про доцільність складання та приєднання до протоколу освідування схеми, яка відображає характер і локалізацію тілесних ушкоджень, або інших слідів на частинах тіла чи одягу (Safronov, 2003, p. 123-124).

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Справа «Аманн проти Швейцарії» від 16 лют. 2000 р. Заява № 27798/95. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aidx=308>

Слідчому бажано про кожний предмет, який застосовуватимуть, пред'являти для огляду спочатку неповнолітньому, пояснювати його призначення, демонструвати в ігровій формі способи його використання. Завдяки цьому дитина не зосередиться на проблемних аспектах освідування, увагу буде відвернуто, а процес відбуватиметься без емоційного напруження.

Важливою умовою дослідження тіла неповнолітніх потерпілих цієї категорії є детальне вивчення історії хвороби, оскільки збирання, ознайомлення та аналіз медичної документації неповнолітнього надасть слідчому розуміння щодо наявності характерних набутих або вроджених анатомічних ознак на тілі дитини до моменту вчиненого правопорушення.

Не можна залишити поза увагою зміни в розширенні мети освідування. У попередній редакції КПК України вона полягала у виявленні на тілі особи слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Тобто йшлося лише про огляд тіла людини. У чинній редакції предметом освідування також є одяг, у якому перебуває особа, для виявлення на ньому слідів кримінального правопорушення. Про можливість огляду не тільки тіла особи, а й одягу, в якому вона була в момент вчинення злочину, йшлося ще в Литовському статуті 1588 року (ст. 2 розділу 7) (Lukianchukov, Lukianchukov, & Mykytenko, 2022, p. 117).

Тобто далі оглядають одяг освідуваного, який, на нашу думку, зручніше зняти з дитини та розмістити на столі з використанням порядкових номерів біля кожного досліджуваного предмета. Це допоможе слідчому запобігти психологічному виснаженню дитини, ураховуючи постійне емоційне напруження дитини від тактильного контакту. Однак слідчому в такому випадку необхідно продумати це заздалегідь на підготовчому етапі й забезпечити змінний одяг дитині.

Слід зосереджувати увагу на кожен із предметів одягу, тому що сліди можуть бути як на інших предметах одягу, так і на тілі освідуваної дитини, тобто під час візуального спостереження верхнього одягу необхідно оглядати спідній одяг, а вже опісля досліджувати тіло дитини (наприклад сліди, виявлені на куртці, порівнювати з виявленими слідами на кофті, далі – натільної білизни, зрештою – тіла). Неповнолітньому потерпілому цієї категорії вкрай складно повідомити про механізм заподіяння слідів правопорушення, тож не слід нехтувати версією, де правопорушником може бути член родини, який має змогу здійснити спроби, спрямовані на приховування або знищення слідів. Саме тому посилену увагу слід спрямовувати на стан одягу: новий чи старий, сухий чи вологий, чи є на одязі сліди від шиття, латки або плями.

Під час проведення освідування підлягає огляду також взуття дитини, оскільки сліди можуть відобразитися як на підшві, так і на

фрагментах тильного боку взуття, що матимуть суттєве криміналістичне значення для подальшого призначення судової експертизи з метою встановлення їх походження чи визначення групових ознак. Це можуть бути сліди крові, бруду, ґрунту, цементу тощо.

Під час заключного етапу проведення цієї слідчої (розшукової) дії слідчий фіксує перебіг і результати її проведення в протоколі, долучає додатки, схеми, малюнки тощо, повідомляє учасникам про завершення дій.

У протоколі слід відображати відомості про те, що безпосередньо сприймав слідчий, який проводив слідчу дію, але це не виключає можливості використання спеціальних знань різних галузей під час огляду тіла живої людини. У таких ситуаціях проведення освідування має бути доручено особі однієї статі з освідуванням. До його проведення можуть залучати спеціаліста (Lukianchukov, & Petriaiev, 2019, p. 164).

Зображення, демонстрування яких може бути образливим для освідуваної особи, зберігають в опечатаному вигляді й надають виключно суду під час судового розгляду (Morhun, & Riabtsev, 2017).

Закон передбачає низку гарантій, що спрямовані на захист честі й гідності неповнолітніх, які піддаються освідуванню. Зокрема, ч. 4 ст. 241 КПК України забороняє під час освідування вчиняти дії, що принижують гідність освідуваної особи або небезпечні для її здоров'я¹.

Водночас, аналізуючи положення освідування в КПК України, ми виявили істотні недоліки, що потребують пошуку шляхів їх усунення, зокрема, одним із них є окреслені законодавцем оцінні категорії понятійних аспектів «дії, що принижують честь і гідність особи». Законодавець не відображає в чинних нормах визначення цього поняття, чим ускладнює процес його виконання, оскільки не встановлено межі допустимої поведінки. Саме це спонукає уповноважених осіб здебільшого не вбачати у своїх діях, а також у діях інших учасників приниження честі та гідності освідуваної особи.

Оскільки метою проведення освідування є дослідження слідів на тілі та речах дитини, невід'ємною частиною процесу є втручання у сферу закріплених Конституцією України особистих прав і свобод людини, оскільки є ризик розкриття інтимних особливостей особистого життя освідуваної особи, які вона приховує від інших. Тому кожен, кому надано доступ до інформації про приватне життя, відповідно до ч. 4 ст. 15 КПК України, зобов'язаний запобігати розголошенню цієї інформації².

Крім цього, проблемним є той факт, що освідуваній особі надають копію протоколу лише

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Там само.

в разі, коли цю дію було проведено щодо неї примусово. Звідси постає логічне питання: чому копію протоколу не надають у випадку добровільної згоди на дослідження? Наразі це питання залишається відкритим, оскільки положення статті звужує порядок реалізації прав і законних інтересів потерпілого, який добровільно надає згоду на освідудання.

На нашу думку, доцільно після завершення слідчої (розшукової) дії здійснити вручення копії протоколу освідудання законному представнику неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, оскільки саме ця особа є визначеною законом для захисту прав, свобод й інтересів неповнолітнього.

Можна припустити, що освідудання неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку – це слідча (розшукова) дія, яка потребує комплексних організаційних і тактичних заходів, детальної підготовки до процесу дослідження слідів на тілі та речах дитини з вадами психофізичного розвитку, де пошук і збирання доказів залежать виключно від візуальних джерел, які сприймають переважно за допомогою зору уповноважені особи, ураховуючи індивідуальні особливості неповнолітнього зазначеної категорії.

З погляду практичної реалізації цей процесуальний механізм освідудання щодо неповнолітніх досліджуваної категорії викликає чимало запитань. Адже доволі часто на практиці освідудання потребує термінового й невідкладного проведення, а від його своєчасності в багатьох випадках залежить успіх розкриття та розслідування кримінального правопорушення. Водночас для отримання дозволу на проведення освідудання слідчому необхідно ініціювати перед прокурором відповідну постанову, що ускладнює процедуру, насамперед у нічний час чи вихідні дні (Нгуна, 2022, р. 223).

Підготовка до цієї слідчої (розшукової) дії є надскладним процесом, і слідчому необхідно серйозно поставитися до поставленого завдання, усвідомлювати відмінності від звичного проведення освідудання, попередньо підготувати детальний план, здійснити збір інформації щодо неповнолітнього, залучити коло тих суб'єктів, які забезпечать дитині сприятливу обстановку з метою запобігання психоемоційному напруженню.

Лише на основі поваги до особи неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку й дотримання слідчим морально-етичних норм може скластися психологічний контакт під час освідудання, що слугуватиме запорукою досягнення поставленої мети.

Отже, особливості використання тактичних прийомів під час освідудання неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку полягають у тому, що:

1. Об'єктом дослідження під час освідудання є тіло неповнолітньої дитини, яке має зовнішні анатомічні відмінності й порушення

нормального рівня психофізичного розвитку (параліч, аутизм тощо), що зобов'язує слідчого здійснити детальну підготовку та визначити конкретні організаційно-тактичні аспекти до реалізації поставлених завдань у кримінальному провадженні.

2. Освідудана особа внаслідок патологічного стану здоров'я не здатна цілком усвідомлювати значення певних дій щодо процесу проведення дослідження її тіла та речей, що ускладнює для слідчого факт роз'яснення мети постановленого рішення прокурора та створює проблематику сприйняття освідуданою дитиною щодо необхідності її оголення.

3. Обов'язковою є участь лікаря, психолога та законного представника. Їх присутність значно спрощує виконання завдання, а в більшості випадків підвищує його результативність, оскільки лікар скорегує слідчого до роз'яснення питань, що виникатимуть у процесі огляду об'єкта; психолог, маючи необхідні навички, створить сприятливу атмосферу проведення слідчої (розшукової) дії; законний представник слугуватиме для неповнолітнього своєрідною опорою, його присутність забезпечить відчуття спокою та безпеки для потерпілого.

4. Підготовка до освідудання за участю неповнолітніх потерпілих осіб з вадами психофізичного розвитку є складним і тривалим процесом, який передбачає відповідальність слідчого не допустити порушення прав неповнолітніх осіб досліджуваної категорії та забезпечити сприятливу обстановку його проведення в максимально комфортних умовах для освідуданого.

Висновки

Освідудання неповнолітньої потерпілої особи з вадами психофізичного розвитку – це слідча (розшукова) дія, спрямована на дослідження тіла дитини, патологічний стан якої належить до класу 5 МКХ-10 (Міжнародної статистичної класифікації хвороб і проблем, пов'язаних зі здоров'ям) і передбачає характерне порушення нормального розвитку психологічних та фізичних здібностей з початкового етапу розвитку людини [12], для пошуку слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет на її тілі й одягу, що мають суттєве значення для кримінального провадження.

Дослідження тіла неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку – невідкладний та клопіткий процес, який вимагає від слідчого деталізованого проектування організаційно-тактичних аспектів його проведення, детальної підготовки до процесу дослідження слідів на тілі та речах дитини, де пошук і збирання доказів залежать виключно від візуальних джерел, їх здійснюють переважно за допомогою зору уповноважені особи, з огляду на індивідуальні особливості неповнолітнього цієї категорії.

Вивчення та аналіз характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного

розвитку надасть слідчому можливість використувати ті тактичні прийоми, що спрямовані на швидке виявлення слідів і прикмет на тілі освідуваного без спричинення психологічного перенапруження дитини.

Однак у процесі правозастосовної діяльності в межах проведення цієї слідчої (розшукової) дії постає низка проблемних питань. Зазначене зумовлює необхідність поглибленого вивчення цієї тематики з метою подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині дослідження неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, а також упровадження додаткових гарантій прав під час проведення освідування за їх участю.

Аналіз практики дає підстави стверджувати, що застосування тактичних рекомендацій під час освідування неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку потребує детального дослідження, що сприятиме напрацюванню теоретичних положень і подальшому розвитку інституту гарантій прав осіб зазначеної категорії, щодо яких здійснюватимуть освідування. Формування тактичних прийомів забезпечить реалізацію права освідуваних неповнолітніх із вадами психофізичного розвитку на повагу до їх честі та гідності, права тілесної недоторканності, а також запобігання вчиненню дій, які можуть зашкодити їх життю та здоров'ю.

References

- [1] Danylenko, A.V., Savchuk, T.I., Kupriianova, L.S., & Huseva, V.O. (2013). Some problematic issues of surveying individuals. *Scientific notes of the National University named after V.I. Vernadskyi*, 26(65), 1, 180-185.
- [2] Hloviuk, I.V. (2021). *Examination of a minor and obtaining samples for examination (according to draft law No. 5618). Procedural and forensic support of pre-trial investigation*. Lviv: LvDUVS.
- [3] Hryha, M.A. (2022). Investigation in criminal proceedings: main problems and ways to solve them. *Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 221-226. doi: 10.24144/2788-6018.2022.03.40
- [4] *International classification of diseases of the tenth revision of the International Classification of Diseases-10*. (n.d.). Retrieved from <https://www.surgery.org.ua/Documents/Details/aa535505-419d-4d67-a9e7-5c6d4b8f1ced?title=MizhnarodniiKodifikatorKhvorobMkkh10>
- [5] Kashpur, A., & Sokyran, F. (2021). Interrogation of a minor: forensic and psychological characteristics. *Legal psychology*, 29, 61-69. doi: 10.33270/03212902.61
- [6] Kharchenko, S.V. (2013). Tactics of investigating minors. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 3, 225-229.
- [7] Lukianchikov, Ye.D., & Petriaiev, S.Yu. (2019). Evolution of normative regulation of education. *Forensics and forensic examination*, 64, 158-169. doi: 10.33994/kndise.2019.64.13
- [8] Lukianchikov, Ye.D., Lukianchikov, B.Ye., & Mykytenko, O.B. (2022). Normative regulation of investigation as a means of information provision of criminal proceedings. *Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 3(99), 112-120. doi: 10.33766/2524-0323.99.112-120
- [9] Mohyla, V.S. (2020). The issue of the implementation of powers of the investigator and investigating judge regarding obtaining samples for examination. *Legal life of modern Ukraine: materials of the International science and practice conference* (Vol. 3), (pp. 290-293). M.R. Arakelian (Ed.). Odesa: Helveteka.
- [10] Morhun, N.S., & Riabtsev, I.V. (2017). The question of the expediency of the existence of survey as a separate investigative (research) action. *Actual problems of pre-trial investigation: coll. theses add. interdepartmental science and practice conference* (pp. 213-217). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.
- [11] Nahainyk, T.H. (2020). Peculiarities of examining minors during pre-trial investigation of crimes against sexual freedom and integrity and its relationship with forensic medical examination. *Actual problems of pre-trial investigation and trial of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children, ways to solve them: materials of International. science and practice conference* (pp. 209-212). V.V. Cherniei, S.D. Husariiev, S.S. Cherniavskiyi, V.V. Korolchuk (Ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.
- [12] Nikitina-Dudikova, H.Yu. (2022). Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of children. *Juris Europensis Scientia*, 2, 120-125. doi: 10.32837/chern.v0i2.358
- [13] Osypenko, I.P., & Prorochenko, V.V. (2019). Using the possibilities of non-verbal information in the investigation of crimes. *Legal scientific electronic journal*, 6, 392-395. doi: 10.32782/2524-0374/2019-6/94
- [14] Safronov, S.O. (2003). *Methodology of the investigation of the intentional infliction of severe and moderate bodily injuries*. Kharkiv: S.A.M.
- [15] Shchebetun, I.S., & Mikhailina, T.V. (2019). Protection of children's rights in the occupied territories: international experience and Ukrainian realities. *Political life*, 2, 33-37. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.5
- [16] Topchii, V.V., & Karpenko, N.V. (2015). Coercion as a means of ensuring investigation in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 18-28.

- [17] *Unified report on criminal offenses: reporting for January-October 2022.* (n.d.). Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
- [18] Yefimov, M.M. (2020). Peculiarities of establishing psychological contact during interrogation during the investigation of crimes against morality. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 200-204. doi: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204

Список використаних джерел

- [1] Даниленко А. В., Савчук Т. І., Купріянова Л. С., Гусева В. О Деякі проблемні питання освідування осіб. *Вчені записки Національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 180–185. (Серія «Юридичні науки»).
- [2] Гловюк І. В. Освідування неповнолітнього та отримання зразків для експертизи (за проектом закону № 5618). Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування. Львів : ЛьвДУВС. 2021. 160 с.
- [3] Грига М. А. Освідування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 221–226. doi: 10.24144/2788-6018.2022.03.40
- [4] Міжнародна класифікація хвороб десятого перегляду МКХ-10. URL: <https://www.surgery.org.ua/Documents/Details/aa535505-419d-4d67-a9e7-5c6d4b8f1ced?title=MizhnarodniiKodifikatorKhvorobMkKh10>
- [5] Кашпур А., Сокиран Ф. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. № 29. С. 61–69. doi: 10.33270/03212902.61
- [6] Харченко С. В. Тактика проведення освідування неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 3. С. 225–229. (Серія «Юридичні науки»).
- [7] Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Еволюція нормативного регулювання освідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. № 64. С. 158–169. doi: 10.33994/kndise.2019.64.13
- [8] Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Микитенко О. Б. Нормативне врегулювання освідування як засобу інформаційного забезпечення кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 112–120. doi: 10.33766/2524-0323.99.112-120
- [9] Могила В. С. Питання реалізації повноважень слідчого та слідчого судді щодо отримання зразків для експертизи. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. (Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 290–293.*
- [10] Моргун Н. С., Рябцев І. В. Питання доцільності існування освідування як окремої слідчої (розшукової) дії. *Актуальні проблеми досудового розслідування : зб. тез доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 213–217.
- [11] Нагайник Т. Г. Особливості освідування неповнолітніх під час досудового розслідування злочинів проти статевої свободи та недоторканості і його взаємозв'язок із судово-медичною експертизою. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 209–212.*
- [12] Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 120–125. doi: 10.32837/chern.v0i2.358
- [13] Осипенко І. П., Пророченко В. В. Використання можливостей невербальної інформації у розслідуванні злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 392–395. doi: 10.32782/2524-0374/2019-6/94
- [14] Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. посіб. Харків : С.А.М., 2003. 175 с.
- [15] Щебетун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33–37. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.5
- [16] Топчій В. В., Карпенко Н. В. Примус як забезпечення освідування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 18–28.
- [17] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення: звітність за січень–жовтень 2022 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
- [18] Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204. doi: 10.31733/2078-3566-2020-1-200-204

Features of the Tactics of Education of Juvenile Victims with Defects of Psycho-Physical Development

SUVOROVA Anastasiia

Postgraduate Student of the Correspondence form of Study of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Abstract. The scientific article is devoted to the coverage of topical issues that arise during the examination of minor victims with psychophysical disabilities, the peculiarities of the use of tactical techniques during the examination of persons of the specified category are investigated. The purpose of the article is to develop the tactical foundations of conducting an investigation with the participation of minor victims with disabilities of psychophysical development, the formation of theoretical provisions and practical recommendations for their application. A system of general scientific and special methods was used. With the help of the historical-legal method, the stages of the development of legislation and the needs of today's practice are determined. The use of the dogmatic method helped clarify the content of the main concepts, such as: "survey", "survey tactics", "minor victims with disabilities of psychophysical development". The dialectical method was used to understand the object of research in the context of combining the needs of science and practice. The scientific novelty consists in the identification of theoretical provisions and practical recommendations during the examination involving children of the specified category, taking into account their individual, mental, physical and mental characteristics, which affect the process of conducting this investigative (search) action. A theoretically based approach to the use of tactical techniques will ensure the realization of the right of minors under investigation with disabilities of psychophysical development to respect for their honor and dignity, the right to bodily integrity, as well as the prevention of actions that may harm their life and health. Peculiarities of the examination of the body of minor victims with disabilities of psychophysical development in a number of cases are related to the fact that this category of children is mentally unstable, emotionally hypersensitive to the environment, has a specific imagination and distracted attention due to a pathological state of health. Therefore, taking into account the psycho-emotional state of the child, taking into account the peculiarities of the disease and physical limitations, the investigator during the investigation should use tactical techniques based not only on knowledge of criminal procedural legislation, but also borrow knowledge from those branches of science that investigate the mental processes of a person, volition, emotional and mental states, which will help not only to create an environment reduced to a minimum of emotional tension, but also to facilitate a comfortable stay taking into account the needs of the minor

Keywords: criminal proceedings; criminalistics; tactical reception; study; a minor; disabilities of development